

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫНЫН Ч.АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ**

**Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

**К. КАРАСАЕВ АТЫНДАГЫ
БИШКЕК МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 10.20.616 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ

**Кол жазма укугунда
УДК: 801.8 (575.2) (043.3)**

АБДИЕВА ЧЫНАРА ИЛЬИЯСОВНА

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ОШ, ЖАЛАЛ-АБАД, БАТКЕН
ОБЛАСТТАРЫНДАГЫ ЭЛЕКТРОНДУК МАССАЛЫК МААЛЫМАТ
КАРАЖАТТАРЫНЫН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ (1991-2016)**

10.01.10 - журналистика

**филология илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациясынын**

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек - 2021

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин кыргыз филологиясы жана журналистика факультетинин журналистика кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи:

Мамбеталиев Кубан Ильясович
филология илимдеринин доктору,
Борбор Азия регионалдык
институтунун кеңешчиси

Расмий оппоненттер:

Омашев Намазалы Омашевич,
филология илимдеринин доктору, профессор. Аль-
Фараби атындагы Казак Улуттук университетинин
журналистика факультетинин ЮНЕСКО, эл аралык
журналистика жана коомчулуктагы медиа
кафедрасынын профессору

Акматабекова Жанара Адылбековна,
филология илимдеринин кандидаты,
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук
университетинин журналистика факультетинин теле-
радио журналистика кафедрасынын доценти

Жетектөөчү мекеме:

И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик
университетинин Чыгыштаануу жана эл аралык
мамилелер факультетинин журналистика кафедрасы.
Дареги: 720026, Бишкек шаары, Раззаков көч. 51А.

Диссертация 2021-жылдын 19-ноябрында саат 13.00дө филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алууга жазылган диссертацияларды коргоо боюнча Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институту, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин алдында түзүлгөн Д 10.20.616 Диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот.

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасынан (Дареги: 720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265-а) Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин китепканасынан (720033, Бишкек ш., Фрунзе көч. 547) К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин китепканасынан (722044, Бишкек ш., Ч. Айтматовдун проспекти, 27) жана Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиясынын электрондук порталынан <https://vc.vak.kg/b/10--xar-t7o-pya> шилтемеси аркылуу таанышууга болот.

Автореферат 2021-жылдын 18-октябрында таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин кандидаты**

Ыйсаева Н.Т.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Массалык маалымат каражаттары коомдун өнүгүшүнө таасирин тийгизип, коомдук пикирди жаратат. Мындай тартип адамзат маалымдоого муктаж болгон учурдан башталган - ташка чагылган, жыгач менен териге жазылган, анан кагазга, андан кийин гезит, радио, телевидение, интернет түрүнө өткөн. Формалары өзгөргөн, технологиялары өскөн, булактары жайылган, бирок түпкү тамыры бир калыпта - адамдардын, коомдун, мамлекеттердин ортосуна маалыматты ар тарапка, булуң-бурчка, жерден жерге таратуу. 21-кылымда бул процесстин ыкчамдыгы интернеттин эбегейсиз күчү менен толук түрдө чечилди - “мезгил менен мейкиндик” дегендин табигый “чектөөсү” жокко чыкты.

“Маалымат” деген түшүнүк бул окуя, көрүнүш, кубулуш, көйгөй, факт, пикир, аргумент жана ушул сыяктуу нерселердин бүтүмү. “Массалык маалымат каражаттары” (ММК) деген термин журналистиканын теориясы менен практикасына кирди. Айрым авторлор муну “жалпыга маалымдоо каражаттары” (ЖМК) деп да аташат, Б.Орунбековдун окуу китебинде ушинтип берилет. Мындай “новациялардын” (жаңыртуунун) пайдасы деле жок, себеби чаташтырууга жол ачат, “ММК” менен “ЖМК”нын ортосунда кандай айырмачылык бар деген суроо жаралат. Эч “айырма” жок, болгону авторлордун жеке “чымындары” (бул илимге жаңычылдыкты киргизбейт). “Массалык” деген сөздү “жалпыга” деп которгонубуз, бирок котормо оригиналды сууруп чыкпады. Ооба, эгемендүүлүктүн биринчи жылдарында “Азаттыктын” демилгеси менен “үналгы, сыналгы, мударис, мүдүр, тик учак” деген сөздөрдү (кытайлык кыргыздардын лексиконунан келген) кабыл алуу процесси башталган, бирок улуттук тилибиздин “активдүү” жагына кирбеди, баягы эле көнүп калган “радио, телевидение, профессор, директор, вертолет” деген сөздөрүбүзгө кайтып келдик. ММК деген термин туруктуу калыпка түшүп калды. Контекстке жараша «массалык маалымат» дегенди биз айрым учурларда «масс-медиа», «медиа-каражат» десек да туура болот.

Кыргызстандагы массалык маалымат каражаттар тармагын изилдөөгө арналган илимий иштердин аздыгына байланыштуу, журналистиканын тарыхын жана теориясын жазган монографиялардын жана окуу китептердин саны жетишсиз. Регионалдык (аймактык) масштабда карасак, анда ар бир областтын ММКлары өз алдынча өзгөчөлөнгөн структура сыяктуу айырмаланат, өзүнүн жергиликтүү жамаатынын жашоосун чагылдырат. Ушул аймактык маалымат каражаттардын турпатын изилдеген илимий иштерди жаратыш керек. Сунушталып жаткан диссертацияда буга чейин козголбогон тема системдүү түрдө каралып, жаңы булактар илимдин казанына кошулуп, жаңы мазмундагы иликтөө пайда болду.

Изилдөө темасынын актуалдуулугун төмөнкү факторлор шарттайт:

1) глобалдаштыруу дооруна шайкеш кыргыз журналистикасынын

өнүгүү жолдорунун алигече толук аныкталбагандыгы, журналистиканын заманбап маселелеринин конкреттүү жагдайларга ылайык талдап чыгуунун зарылдыгы;

2) өлкөбүз кечирип жаткан эгемендүүлүк шартында ММКнын өнүгүү этаптарынын каралбай келиши, бул зарылчылыкты ишке ашыруунун илимий жолдорун иштеп чыгуунун журналистика үчүн өтө баалуулугу;

3) түштүк региондо жайгашкан телерадиокомпаниялардын ишинин кенен талдоого алына электиги;

4) ММК жаатында иштеген журналисттердин экстремалдык учурда жүргүзгөн иш-аракеттеринин ар тараптан аныкталбай жатышы;

5) коомдук кооптуу кырдаалдарды чагылдыруудагы журналисттердин чыгармачылыгындагы тактык эместик, объективдүүлүк-субъективдүүлүк, ар тараптуулук, бир беткейлик өнүктөрдө изилдеп чыгуунун керектиги;

б) түштүк тарапта эмгектенип жаткан журналисттердин иш-аракетине айрым жаңы милдет, сунуштарды айтуу керектиги иштин темасын тандоого өбөлгө болду.

Диссертациянын темасынын негизги илимий иштер менен байланышы. Аталган изилдөө Ош мамлекеттик университетинин илимий иштери менен байланышкан.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери - Кыргызстандын түштүк жагында жайгашкан Ош, Жалал-Абад, Баткен областтарындагы электрондук маалымат каражаттарынын эгемендүү жылдарда (1991-2016) баскан жолун анализдеп, жыйынтык чыгаруу.

Бул максатты аткарыш үчүн төмөнкү **конкреттүү милдеттер** коюлду:

1) телерадиожурналистиканын теориялык негиздерин аныктаган өлкөдөгү изилдөөлөргө системалуу түрдө мүнөздөмө берүү;

2) эгемендүү доордогу Кыргызстандын электрондук массалык маалымат каражаттарынын өнүгүүсүндөгү тарыхый этаптарын аныктоо;

3) түштүк регионундагы радио менен телеканалдардын эгемен доордогу жолун Ош, Жалал-Абад, Баткен областтары боюнча материалдардын негизинде талдап чыгуу;

4) экстремалдык учурлардагы электрондук массалык маалымат каражаттарынын аракеттерин аныктоо;

5) электрондук массалык маалымат каражаттарына жүргүзүлгөн мониторингдердин жыйынтыктарын белгилөө.

Изилдөөдө алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы:

1) иштин мазмунунда түштүк регионунда аракеттенген телерадиожурналистикада коомдук актуалдуу маселелердин чагылдырылышына жана буга тиешелүү изилдөөлөргө жалпы сереп берилиши;

2) электрондук медиа каражаттардын региондогу өнүгүү этаптарынын тартибинин аныкталышы;

3) журналистиканын методологиялык пайдубалынын жана

методдорунун жергиликтүү материалдарды мүнөздөөгө ылайыктап иштелип чыгышы;

4) түштүк регионунда жайгашкан медиа каражаттардын бөтөнчө жактарын жана жалпылыктарын салыштырылып берилиши;

5) аймактагы жана өлкөдөгү экстремалдык жагдайлардагы журналистикада актуалдашкан, биринчи планга коюлган маселелердин чагылдырылышындагы бөтөнчөлүктөрдүн талданышы;

6) региондук жана республикалык каардуу окуяларга карата медиа каражаттарда берилген маалыматтардын көп түрдүүлүгүнүн (бир тараптуу, ар тараптуу, субъективдүү - объективдүү, козуткан - сабырдуу ж.б.) көрсөтүлүшү;

7) шайлоолордун (президенттик, депутаттык) жүрүшүндө натыйжасын, талданылышын, бааланышын жана электрондук маалымат каражаттарда жүргүзүүнүн ык-методдорунун сыпатталышы кирет.

Буга чейин системалуу түрдө изилденбеген тема тандалды, түштүк региондун электрондук ММКлары деталдуу түрдө каралып, материалдар бир калыпка салынып көрсөтүлдү. Коргоого коюлган маселелердин негиздери белгилүү бир сапаттарды билдирет.

Биринчиден, массалык маалымат каражаттардын коомго тийгизген таасири конкреттүү (жергиликтүү) түрдөгү аныктоого муктаж.

Экинчиден, ММКга таандык сөз эркиндигинин кудурети ар бир аймакта универсалдуу болуп көрүнөт деп айталбайбыз, себеби бул түштүктүн ар бир аймагы боюнча изилденген эмес. Анан бул нерсеге жергиликтүү бийликтин күчү себеп болот, жергиликтүү жашоонун шартына байланат, демек “учурдун контекстинде” кароо ыкмасы талап кылынат.

Үчүнчүдөн, бийлик менен журналистиканын ортосундагы мамилелер (жакындашуу, айтышуу, тирешүү, ынтымакташуу, салгылашуу) мамлекеттик тартиптин түзүлүшүнө (государственный строй) таасирин тийгизет, ушуга байланыштуу бул маселе аналитикалык изилдөөгө муктаж экендиги тастыкталат. Кыргыз мамлекетинде бул маселе өзгөчө орун алганы өзгөчө эсепке кирет, так ушул жери менен (2005 жана 2010-жылдардагы ыңкылаптарды айтып жатабыз) Борбордук Азияга чоң үлгү болуп берди. “Үлгү” деп демократиялык көз караштагылар баалайт, авторитардык бийликтин өкүлдөрү муну “кырсык” дешет. Бул маселе экстремалдуу кырдаалдарда чечилет, ошондуктан диссертацияда мындай кырдаалдарда иш жүргүзгөн ММКлар өз алдынча каралган.

Төртүнчү жагы, коомдун (кыргыз коомун) ар дайым демократиялык принциптерге умтулуусуна байланыштуу. Биздеги коом азыркы учурда мамлекеттик бийликтин чынжырларынан бошонуп, накта жана толук түрдөгү коомдук телеканалдын түзүлүшүн күтүүдө. Ушул маселе да (коомдук телеканалдын принциптери) диссертацияда каралды.

Изилдөөнүн теориялык мааниси.

Кыргызстандын түштүгүндөгү электрондук медиа каражаттар буга чейин өз алдынча илимий изилдөөнүн (диссертациянын) курамына негизги

объект катары кирген эмес. Буга чейин чыккан айрым эмгектерде региондун медиалары жалпы алынган темалардын ичиндеги структуралык бүтүмдүктүн бир кичине бөлүгү сыяктуу каралган. Сунушталган диссертацияда түштүк региондун журналистикасы өз алдынча системдүү тартипте изилденгени илимий жаңылык экенин көрсөтүп турат.

Иштин практикалык мааниси.

Диссертациянын материалы “Кыргызстандын түштүк аймагындагы журналистиканын тарыхы” аттуу темадагы монографияны жана университеттер үчүн окуу китепти жазганга негиз болуп берет. Иштин жыйынтыктары журналистиканын теориясы жана практикасы боюнча лекциялык курстарга жол ачат. Ошондой эле “экстремалдуу учурдагы журналистика” боюнча спецкурс менен спецсеминарларды өткөргөнгө жарайт. Ал эми “масс-медиянын ишине мониторинг” деп университеттер үчүн жаңы тематикалык окууну ачканга шарт түзөт.

Коргоого коюлуучу жоболор:

1. Телерадиожурналистиканын теориялык негиздери илимдин объектиси катары толук түрдө иликтөөдөн өтө электигине байланыштуу болгонунан, ушул жагына көңүл буруп, буга чейин жазылган эмгектерге мүнөздөмө берилиши зарыл иш.

2. Эгемендүү доордогу электрондук медиа каражаттарынын өнүгүү процессиндеги тарыхый этаптары илимдин тартиби менен аныкталыш керек экени көрүнүп турат.

3. Журналистикага тиешелүү изилдөөнүн методология жагынан базасын жана колдоно турган методдорун жергиликтүү материалдарга ылайыктап жазып чыгуу мезгилдин талабы экени талашсыз.

4. Өлкөнүн түштүк аймагындагы үч областында эфирге чыгып жаткан медиа каражаттары (радио менен телеканалдар) өз алдынча бири бири менен салыштыруу тартибинде деталдуу түрдө каралышы керек.

5. Медиа каражаттары экстремалдуу учурларда (митинг, ыңкылап, тирешүү, күч колдонуу) өзгөчө шарттарда иштеп калат, ошол шарттардын кайталанган жана кайталанбаган жактары болот. Ушундай багытта журналистиканын тажрыйбасын иликтеп жана иш-аракеттерин талдап, илимий көз караш менен баа берүү коомго маанилүү иш.

6. Түштүк региондун медиа каражаттары түйшүктүү кырдаалдарда иштеген практикасын изилдеш керек – Өзгөн, Ош окуясы (1990, 2010), Баткен окуясы (1999-2000), Аксы окуясы (2002), Март ыңкылабы (2005), Апрель ыңкылабы (2010).

7. Кыргызстандагы электрондук маалымат каражаттары шайлоо марафондорунда мониторинг аркылуу парламенттик жана президенттик шайлоолордо көзөмөлгө (байкоого) алынган. Ушунун жыйынтыктары (отчеттору) илимий иштин курамына кире электиги профессионалдык деңгээлдеги иликтөөнү талап кылды.

Издөнүүчүнүн жекече салымы.

Теманын тандалышы, иштин пландалышы материалдарды топтоо, классификациялоо, сыпаттоо жеке автор тарабынан ишке ашырылды. Жеке салым иштин мазмунунан көрүнүп турат, журналистика боюнча илимий эмгектер регионалдык багытта жазыла элек. Диссертациянын дагы бир өзгөчө белгилей турган нерсеси бар - бул өлкөбүздө өткөн мониторингдердин материалдары илимий иликтөөгө биринчи жолу алынган. Медиа каражаттарына тиешелүү 16 жылдын ичинде (2000-2015) бизде жалпысынан 11 мониторинг өткөрүлгөн. Бул төрт түрдөгү мониторингдер - эки айлык (шайлоолорго тиешелүү), 6 айлык, 1 жылдык, 2 жылдык убакыттарды камтыган мониторингдер. Ушуларга диссертацияда (электрондук медиаларга караштуу) анализ берилди.

Иштин жыйынтыктарынын апробацияланышы.

Диссертациянын бөлүмдөрү талапка ылайык апробациядан өттү. Университеттердеги илимий-практикалык конференцияларда талкууга алынган, илимий жыйындарда докладдар жасалган. ВАКтын тизмесине кирген журналдарга басылды, адистешкен илимий жыйнактардан жарыяланды, чет элдик РИНЦтин рейтинги бар журналдардан чыкты.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын жарыяланышы.

Иштин мазмунуна байланыштуу 10 илимий макала Кыргыз Республикасындагы ВАК сунуштаган басылмалардан жарык көрдү.

Диссертациялык иштин структурасы.

Иш киришүүдөн, үч главадан, (биринчи главада - 2 параграф, экинчи главада - 4 параграф, үчүнчү главада - 4 параграф) ар бир главада берилген тыянактардан, корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемелерден турат. Иштин жалпы көлөмү – 186 бет.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациялык иштин актуалдуулугу, негизги максаты, милдеттери, илимий жаңылыгы, практикалык баалуулугу, коргоого коюлуучу жоболор жана иштин апробацияланышы, изилденген материалдардын жарыяланышы, түзүлүшү тууралуу маалыматтар берилет.

Биринчи глава **“Кыргызстандагы радио менен телекөрсөтүү тармагын изилдеген илимий эмгектер (обзор)”** деп аталып, эки параграфтан турат. Диссертациянын бул бөлүмүндө телерадиоберүүнүн табияты, өзгөчөлүктөрү жана аталган маселелер тууралуу жүргүзүлгөн изилдөөлөр, илимий-теориялык булактар тууралуу берилди. Ошондой эле электрондук медианын калыптанышы, эволюциясы, тарыхый этаптары аныкталды.

Биринчи параграф **“Телерадиожурналистиканын теориялык негиздери жана Кыргызстандагы илимий изилдөөлөр”** деп аталып, Кыргызстандагы электрондук массалык каражаттардын изилденүү абалы жөнүндө маалыматтар берилип, журналистика илиминдеги бул

проблемаларга байланыштуу айтылган пикирлер, берилген аныктамалар жалпылаштырылды.

Совет доорундагы телерадионун тарыхый жолу ошол кезде пайда болгон илимий эмгектерде изилденген. [Вакуров В.Н. О языке радио и телепередач [Текст] / В.Н. Вакуров. – М.: 1960. – 104 с., Фильд С. Как писать для радио и телевидения [Текст] / С.Фильд. – М.: 1963. – 152 с., Крысин Л.П. О языке телепередач [Текст] / Л.П. Крысин. – М.: 1976. – 52 с., Ярошенко В.Н. Информационные жанры тележурналистики [Текст] / В.Н. Ярошенко. – М.: 1976. – 75 с., Резников В.А. Радио и телевидение: вчера, сегодня, завтра [Текст] / В.А. Резников. – М.: 1977. – 93 с.; Багиров Э.Г. Очерки теории телевидения [Текст] / Э.Г. Багиров. – М.: 1978. – 150 с. жана башкалар. Орто Азиядагы өлкөлөрдөн да илимий эмгектер чыккан - Сагимбеков Р. Создание и развитие массового радиовещания в Казахской ССР (1928-1941) [Текст] / Р.Сагимбеков – Алма-Ата, 1973. – 217 с., Есин А. Радио и телевидение Узбекистана: рост, достижения и проблемы [Текст] / А.Есин. – Ташкент, 1975. – 160 с., Новокрещенова Т.Н. Создание и развитие радиовещания в Туркменистане (с середины 20-х - 50-х гг.) [Текст] / Т.Н. Новокрещенова. – Ашхабад, 1986. – 191 с..]

Бул эмгектерде электрондук маалымат каражаттарынын тарыхый жолу чагылдырылган жана теориялык негиздери аныкталган. Албетте, тарых жагы бири-биринен айырмаланат, ал эми теориялык жагы бири-бирине окшош жана үндөш, себеби идеологиялык калыптын стандарты баарысына тең бирдей болгон, бул «соцреализм» деп аталып, үч тараптан (партия, тап, эл) турган калып. Бул 70 жыл совет коомунда жашаган жарандарга үстөмдүк кылып, цензура аркылуу козголбой келген. Совет доорунда теория «партийность, классовость, народность» деген терминдер менен белгиленген.

Ошол учурдагы эмгектердин мазмуну сол тарапка да, оң тарапка да кыйшайбай түзүлгөн, чийинден чыккандар басмаканага (эфирге) жетчү эмес. Совет бийлиги цензураны талап кылган. Бул адам укугун жана басма сөз эркиндигин чектеген коомдо пайда болот. Мындай тартип совет дооруна эле таандык эмес, бул жеке адамдын диктатурасы орнолгон мамлекеттерде да орун алат, муну конкреттүү түрдө белгилеш керек. Кыргыз изилдөөчү Бакыт Орунбековдун китебинде, мисалы, ушундай «белги» бар, ал аталган көрүнүштү «советтик коммунисттик концепция» жана «авторитардык концепция» деп ажыраткан.

Ушул концепциялар ММКлардын коомдогу ордун жана милдетин аныктады. Совет доорундагы журналистика компартиянын бийлигин колдоп, үгүт жана пропаганданын куралы катары кызмат кылган. Советтик концепциянын башталышы жана аягы компартиянын заманы менен чектелди. Авторитардык концепция авторитардык тартиптин заманына байланып, жеке адамдын (падыша, президент) мөөнөтүнө туш келет. Бул жерде саясий партиянын орду экинчи планда калат. Буга тиешелүү мисалдар 21-кылымга да таандык. Борбор Азия мындай концепциядан алыстабады, бирок ушул региондо өзгөчө (авторитардык эмес) орунду Кыргызстан

ээлейт. Бул жөнүндө сөз алдыда, азыр болсо совет дооруна тиешелүү негиздеринин талдоосун аягына чыгаралы.

Кыргызстандагы телерадиога байланыштуу изилдөөлөр өз алдынча бөлүнүп чыккан эмес, булар маданияттын жалпы өнүгүүсүнө арналган китептердин структурасына кирген, мисалы Э.Бактыгуловдун «Культурное строительство в Киргизской ССР», С.Данияровдун «Осуществление ленинской программы культурной революции в Киргизии», К.Каракеевдин «Особенности и основные этапы культурной революции в Киргизии» жана ушул сыяктуу совет мезгилиндеги материалдардын негизинде орус тилинде жазылган эмгектер. Булар жогоруда айтылган «соцреализм» методу менен «советтик концепциясына» ылайык жазылган. Диссертациялык иштерди эсепке алсак, анда журналистика адистиги боюнча совет доорунда жакталган Т.Мамбетсариевдин кандидаттык диссертациясын аташыбыз керек. Ошол кездеги диссертациялардан болгону ушул.

Кыргыз журналистикасынын тарыхын изилдеген эмгектер совет доорунан кийин чыга баштады, алар Ж. Бакашева (2002), С. Усупов (2007), Т. Кадыров (2013), А. Дүйшекеева (2013), Б. Орунбеков (2015), Л. Калчаева (2002), Н. Джумагазиева (2018), М. Мырзагулов (2014) жана дагы башкалар. Өзгөчө орунду Г. Ибраева менен С. Куликованын (2002) эмгеги ээлейт, мында Кыргызстандын массалык маалымат каражаттарынын эгемен доорундагы тарыхый жолу комплекстүү түрдө социологиялык иликтөө аркылуу изилденген. Китеп кыргыз жана орус тилдеринде чыкты.

Совет бийлигинен кийин кыргыз өлкөсүндөгү телерадионун тажрыйбасын изилдеген диссертациялар пайда болду, мисалы Ж. Туралиевдин, Ж. Акматбекованын жана башкалардын. Албетте, жаңы доордун авторлору жаңы ыкмаларды колдонушкан, булардын «жаңылыгы» Батыштагы илимге көнүмүш болуп, теориялык калыпка түшүп калган, себеби ал жакта «соцреализмдин» методологиялык үстөмдүгү болгон эмес, тескерисинче, ушуга туруктуу түрдө каршылык көрсөтүлгөн. Советтер Союзундагы цензурадан өтпөгөн чыгармалар Европада басылып турчу («самиздат» деген нерсе пайда болгон). Анан ал тарапка жетпей калган кол жазмалар, тасмалар «перестройка» учурунда (1985-1990) жарыкка чыккан.

Ошол жылдарга чейин (Горбачевго чейин) Москвадан ар тараптуу аракеттер жасалган, идеологиялык радиоуктуруулар, телеберүүлөр, автордук китептер жана макалалардын жыйнактары орун алган. Чагылдыруу бир беткейлүү болгон, капиталисттик дүйнөнүн негативдүү жактарын көрсөтүүгө багыт берилген - аз болсо көбөйтүп, жок болсо жаратып беришкен.

Жеке менчик деген телерадионун турпаты башкача болот, мындагы тартип мыйзамдык базанын талаптарынын негизинде өз ишин алып барууга муктаж. Эгемендүүлүктүн доорунда массалык маалымат каражаттарын жалпысынан иретке салган анын ичинде телерадио тармагын тейлеген өзүнчө мыйзамдар кабыл алынган.

1991-жылдын 31-августан кийин республиканын телерадио боюнча компаниясы өз алдынча иштеп калды. Совет бийлиги кетти, эгемен доору башталып, ММКлардын формасы, мазмуну өзгөрдү.

Экинчи параграф **“Эгемендүү доордогу Кыргызстандын электрондук маалымат каражаттарынын өнүгүүсүндөгү тарыхый этаптар”** деп аталат. Кыргыз жергесинде эгемендүүлүк 1991-жылдын 31-августунан башталды, ушул күн улуттук майрам катары жыл сайын белгиленет. Маалымат берүү тармагы компартиянын көзөмөлүнөн бошоп, көз карандысыздык жолуна түшкөн. Мисалы, “Вечерний Фрунзе” деген гезит компартиянын шааркомунун карамагынан бошонуп, “Вечерний Бишкек” деген эркин гезитке айланды (жумасына үч жолу чыккан көп тираждуу гезит). Сөз эркиндиги басма сөздөн башталды, радио менен телеканалдарга кезек кийин жетти. 1992-жылы “Массалык маалымат каражаттары жөнүндө” деген мыйзам чыкты. 1993-жылы Кыргызстандын Конституциясы кабыл алынды. Бул сөз эркиндигинин кепили болду - 16-беренесинде ар бир жаран “өзүнүн көз карашын эркин билдирүүгө, ой-пикирин жайылтууга, басма сөз эркиндигине, маалымат берүү жана аны таратууга” жол ачылды. Андан кийин бул тараптагы мыйзамдуулук дагы тереңдеди.

Эгемендик башталганда Кыргызстандын юстиция министрлигинде бир топ массалык маалымат каражаттар катталган. 2015-жылдын көрсөткүчү боюнча күбөлүк (свидетельство о регистрации) алгандардын жалпы саны: гезиттер - 986, телекомпаниялар - 109, радиостанциялар - 59. Азыркы учурда реалдуу түрдө иштегендердин саны «белгисиз» деп эксперттер билдиришет, бул маселе боюнча эч ким мониторинг жүргүзгөн эмес. Ушундай тыянакты тактап кетели, себеби бир жолу «тактоо» болгон, аны «Журналисттер» коомук бирикмеси 2003-жылы өткөрүп, «Печатные и электронные СМИ Кыргызской Республики» деп аталган маалымдоону (справочникти) жарыкка чыгарган. Ошол жылы мониторингдин адистери ар бир шаарга, ар бир районго барышып, жергиликтүү чыгып турган гезиттердин редакциялары жана эфирге программаларын даярдаган телеканалдардын, радиостудиялардын жамааттары менен кезигишкен. Ошол иштин жыйынтыгы орус тилинде минтип жазылган. «По состоянию на 2003 год. Печатные СМИ КР: газеты - 127, журналы - 4, бюллетени - 2. Всего по стране печатных СМИ - 133. Электронные СМИ КР: радио - 20, телевидение - 27. Всего электронных СМИ - 47» (источник көрсөтүлүшү керек). Мындай маалымат изилдөөлөргө буга чейин кирген эмес. Эми бул 15 жыл мурун болгон көрүнүш, андан бери сан жагынан бир аз өстү (өзгөчө цифровой телеберүү форматына өткөндөн кийин). Албетте, сапат жагы деле астыга жылды.

Түштүк тараптын электрондук ММКлардын санын карап чыгалы. Юстиция министрлигинин каттоо тизмесиндеги расмий маалымат: Жалал-Абад областында - 12 телерадиокомпания (ТРК); Баткен областында - 2 ТРК; Ош областында - 7 ТРК жана 1 радиостанция. Каттодон өткөндөрдүн көпчүлүгү жөн эле күбөлүк алуу менен чектелген. 2003-жылы өткөрүлгөн

эсеп боюнча иш жүзүндөгү абал мындай болчу: Жалал-Абадда - 4 телекомпания; Баткенде - 1 радиокомпания, Ошто - 6 телеканал, 2 радиостанция. Азыркы учурдагы көрүнүштү экинчи главада карайбыз.

Адисттердин арасында «коэффициент насыщенности телерадио пространства» деген термин бар, буга ылайык борбор шаарда жашаган жарандар 10 эфирдик каналдарды көрүүгө мүмкүнчүлүк алыш керек экен, областагы шаардын жарандары 6 каналды, айылдарда 4 каналды көрүүгө тийиш деп аныкталган. Өлкөбүз мындай талаптарга азыр негизинен жакын эле, бирок территориябыз телекөрсөтүү менен 100 пайыз камсыздана элек, кыргыз телеканалын көрө элек кыштактар бар.

Кыргызстандын алыскы аймактарына улуттук телеберүү жетпейт, ал жердеги жарандар коңшу мамлекеттердин программаларын көрөт. Мисалы, түштүк тарапта Өзбекстандын радиосу менен телеканалдарын көрөт - “Маргалон ТВ”, “Андижон ТВ”, “Фаргона ТВ”, “Наманган ТВ”, “Ёшлар ТВ”, “Эхо долины” радио, “Радио Тироз”. Бул жөнүндөгү маалымат кыргыз изилдөөчүсү Н.Джумагазиеванын китебинде бар. Кыргыз телеберүү кайсы айыл-кыштактарга жетпегенин тизмелеп, анан ошол жерде кандай техникалык каражаттар жок экенин такташ керек. Мындай ишти мониторинг аркылуу аткарсак болот. Буга чейин изилдөөлөр башка тараптан каралган. “Журналисттер” коомдук бирикмеси 2013-жылы “Исследование СМИ Кыргызской Республики” деген ишти аткарып, телерадиоого тиешелүү төмөнкү аспектилерди жазып чыгышты - “Язык ТВ в разрезе регионов”; “Объем вещания в сутки и доля собственной продукции”; “Гендерный состав журналистов”; “Средняя зарплата журналистов на ТВ и радио”; “Доля тележурналистов, имеющих высшее журналистское образование”.

2017-жылдан баштап Кыргызстандагы телеберүү санариптик (цифровой) форматка өттү, электрондук маалымат каражаттарынын өнүгүүсүндөгү жаңы доордун ачылышы деп эсептелинет. Учуру келгенде мунун өзгөчөлүктөрүн илимпоздор иликтеп чыгат, бул келечектеги иш. Биздин диссертациябызда изилдөөгө кирген материал 2016-жыл менен чектелет, демек чейрек кылымдык жол каралат.

Жыйынтык. Өлкөдөгү медиалардын электрондук тармагын изилдеген илимий эмгектерге диссертацияда баа берилди. Теориялык негиздер жана илимий багыттар аныкталып, авторлордун китептери аталды. Эгемен доордогу электрондук массалык маалымат каражаттардын өнүгүүсүндөгү тарыхый этаптар белгиленди (1991-2016-жылдардын өлчөмү алынды).

Иштин экинчи главасы **“Кыргызстандын түштүк регионундагы электрондук маалымат каражаттары жана аларды изилдөөнүн методдору”** деп аталат. Ош, Жалал-Абад, Баткен областтарындагы телерадиожурналистикасы каралып, мунун кыймылын жана өзгөчөлүктөрүн аныктоодогу методдор тууралуу айтылат.

Биринчи параграфтын аталышы **“Илимий изилдөөнүн методдору”**. Бул жерде журналистикадагы фактыларды, көрүнүштөрдү, ыкмаларды изилдөө процессинде өзүнүн методологиясы бар - гуманитардык

тармактарды бириктирген илимдин негиздерине таянат, анан өзүнүн өзгөчө методдорун колдонот. Принциптер, көз караштар изилдөөнүн объектисине ылайык өз алдынча калыптанган системага кирет. Журналистиканын илимий социалдык-тарыхый билиминин жалпы закондоруна багынат, себеби журналисттин чыгармачылыгы социалдык практиканын курамында ишке ашат. Коомдун жашоосуна компетенттүү түрдө баа бериши үчүн, журналист коомдогу өнүгүүнүн жалпы мыйзамдарын түшүнүш керек. Ушуга байланыштуу фундаменталдык билим негизги база катары кабыл алынат.

Изилдөөнүн негизги ориентири илимий ишти туура жолго салып, керектүү методдорду колдонуу аракеттерин талап кылат. Бул жолдо башка “үзөңгүлөш” илимдердин (философия эстетика, социология, тарых, геополитика) ыкмалары колдонулат. Бирок көчүрмө катары эмес, адаптацияланган түрдө колдонулат. Журналистика илиминде өзүнө ылайык методология түзүлүп, эмгектер жазылган.

Журналистика саясаттын курамына өзгөчө элемент катары киргендиктен, коомго учурдагы саясаттын сапатын аныктаган маалымат булагы катары ишин алып барат. Буга байланыштуу журналистика илимий изилдөөнүн атайын объектисине айланып, тарыхчыларды, политологдорду, социологдорду жана башка илимпоздорду кызыктырат. Теорияда “саясий журналистика” деген термин калыптанган.

Ар бир изилдөөнүн темасына жараша чеги (рамкасы) болот – бул мезгилге, доорго, өлкөлөргө, бир өлкөгө, өлкөнүн ичиндеги регионго чектелет. Эл аралык, улут аралык масштабдагы изилдөөлөр орун алат, анан муну “пространственно-территориальный критерий” деп аташат. Биз аткарган изилдөөдө регионалдык масштаб камтылды – Кыргыз Республикасынын түштүгүндөгү регион (Ош, Жалал-Абад, Баткен). Анан ушуга байланыштуу, ушуга ылайыкталган методдор колдонулду.

Регионалдык медиаларда орун алган (эфирге чыккан) материалдар талдоого алынды. Мындай илимий иште талдоонун үч түрү болот. Биринчиси, “мазмундук анализ” - материалдын тематикасы, конкреттүү жерде жана конкреттүү мезгилде чагылдырылган факт, окуя. Экинчиси, “институционалдык анализ” - журналисттердин жана медиалардын саясий күчтөр, партиялар, фракциялар, оппозиция, чет элдик уюмдар менен болгон байланыштар. Үчүнчүсү, “функционалдык анализ” - журналисттердин саясий сапаттары (мисалы, бийликке жакындыгы же алыстыгы, көз карандуулугу же көз карансыздыгы).

Ушунун негизинде методдор аныкталат. Системаны анализдеген методдун мазмуну болсо, социалдык топтордун, бирикмелердин, индивиддердин бир бүтүмдүктүү жараткан байланыштарды аныктоо. Структуралык функцияларды анализдеген метод болсо системанын ичиндеги объектилердин кыймылдарын, динамикасын иликтейт. Институт менен уюмду анализдөө методу бул көзөмөл кылган, мониторинг жүргүзгөн проектилердин жыйынтыктарын изилдейт. Мисалды бизге тиешелүү кылып

карасак, электрондук каражаттарды байкаган мониторингдердин отчетторун карап, түштүк аймактар боюнча материалдарды анализдеп чыктык.

Биз салыштырма-тарыхый (сравнительно-исторический) методду колдондук - бул факты менен көрүнүштүн универсалдуулугун жана өзгөчөлүгүн салыштырып, айырмаларын көрсөтөт, муну дагы башкача “компаративистика методу” деп аташат. Сапаттуу бөлүктөрдүн бири-бирине тийгизген таасирлерин аныктаган процессте “сопоставительно-типологический метод” дегенди колдонуш керек.

Түштүк региондогу журналистиканын өнүгүүсүндө окшоштуктар менен ар бир аймакка таандык болгон өзгөчөлүктөр бар. Жалпысынан карасак, системалык түрдөгү келишпестиктер да орун алат, мисалы, мамлекеттик медиа каражаттар менен мамлекеттик эмес каражаттардын ортосундагы позициондук тирешүүлөр болот, себеби жанагы диалектикалык биримдиктен эки тараптын максаттары бир калыпка түшпөйт - бир жагынан бийликтин камчысын колдогон тарап, экинчи жагынан граждандык коомдун кызыкчылыгын колдогон тарап. Эки тарап илгерки мезгилден бери алмак-салмак болуп келе жатат. Ушуга байланыштуу журналистиканын түрлөрү жаралган - монархиялык, социалисттик, коммунисттик, улутчулдук багытта. Бул тема жөнүндө В.Ворошиловдун китебинде кенен жазылган.

Түштүк региондогу электрондук масс-медиялардын экстремалдуу учурлардагы иш-аракеттерин изилдөөдө негизги ыкма катары тарыхый-салыштырма методду колдондук, себеби тарыхый кырдаалдар бирдей болгон жок, бир доордун рамкасына чектелген эмес. Мисалы, Ош шаарында этникалык коогалаң эки жолу орун алды, мунун себеби (өзөгү) “сепаратизм” деген бир тамырдан чыкты, бирок эки башка саясий системада өтүү - бирөө совет доорунда (1990-жыл), экинчиси эгемен доорунда (2010-жыл). Ушундайда салыштырманын ыкмасы тарыхтын контекстине байланат.

Экинчи параграф **«Ош областындагы радио менен телеканалдар»** деп аталып, эгемендүү доордун башталышында бул жерде көз карандысыз “Алмаз” радиосунун филиалы ачылды. Эркин телеканалдарды алсак, анда жаңы доордо эң биринчиси (мамлекеттик эмес телеканалы) Оштон түзүлгөн. Бул шаарда 1990-жылдарда масс-медиянын ресурстук борбору ачылган. Студенттик телеканалдын биринчиси да ушул жерде уюштурулду. Түштүк тараптагы жаңы түрдөгү ММКлар алгачкы кадамдарын ушул шаардан башташкан. Айрымдары ар кандай себептер менен иштерин токтотушту, башкалары улантышты, арасында эң башынан (1991-жылдан) изин жоготпой азыркы күнгө чейин иштеп жаткандары бар. Аталыштарын жана статустарын өзгөртүп, бир багыттан башка багытка бургандары да бар. Бул региондо этникалык маселелер курч болуп турганына байланыштуу (1990-ж, 2010-ж) масс-медиянын тарыхы өзгөчө тартиби менен айырмаланат.

Журналистиканын түйшүктөрү жөнүндө журналисттер өздөрү эле жазат, аймактарга тиешелүү маалыматтар аймактык гезиттерге чыгат, демек ушул тараптагы булактарга кайрылабыз. Борбор Азияда биринчи көз карандысыз телерадиокомпания 1991-жылдын март айында жаралган, буга 1990-жылы

Советтер Союзунда кабыл алынган “Закон о печати и других средствах массовой информации” деген мыйзам негиз болгон. Кыргызстандын түштүк жагында алгачкы эркин ММК катары “Ош ТВ” телеканалы ачылды. Муну телерадио тармагынын инженери Халилжан Худайбердиев уюштурулган (Ош шаарынын тургуну, өзбек улутундагы Кыргыз Республикасынын жараны). Телеканал Оштун шаардык кеңешинде каттоодон өтүп, 1991-жылы май айынан тарта мамлекеттик биринчи каналынан күндүзгү убакытта эфирди арендага алып чыга баштады.

1993-жылы Кыргызстанда “Массалык маалымат каражаттары жөнүндө” мыйзам кабыл алынгандан кийин юстиция министрлигинен каттоо күбөлүгүн алып, 1995-жылы “Ош ТВ” 5-метрдик каналдан өз алдынча чыга баштады. 1997-жылы берүү көлөмүн суткасына 20 саатка чейин жеткирди. Программаларын кыргыз, өзбек жана орус тилдеринде алып барды. Ушундай тартип менен “метрдик канал” аркылуу эфирге 19 жыл чыгып турду (1995-2004), башка жеке менчик телерадиокомпанияларда мындай мүмкүнчүлүк болгон эмес, алардын баарысы “дециметрдик канал” менен иштешкен. 2004-жылы Ош ТВны да 23 дециметрдик каналга которушкан. Жалпысынан карасак, 1991-жылдан 2014-жылга чейин жеке менчик телекомпания катары 23 жыл иштеди. 2014-жылы мамлекеттик статуска өткөрүштү. Мындай бурулушка 2010-жылдагы Ош окуялары себеп болгон.

Ош областында эки түрдөгү массалык маалымат каражаттар иштейт - мамлекеттик жана мамлекеттик эмес. Мамлекеттик статустагы ММКларга - Эл ТР, Ош ТВ, Ынтымак. Мындан сырткары тизмеге үч студенттик медиалар кошулат - Үмүт (Ош мамлекеттик университети), Жаштык (Ош технологиялык университети), Мурас (Ош гуманитардык-педагогикалык институту). Бул телестудиялар Ош ТВ аркылуу жумасына бир жолу жарым саат өздүк программалары менен чыгат.

Мамлекеттик эмес электрондук массалык маалымат каражаттарынын тобуна Керемет, Нур ТВ, Ош Пирим телеканалдар кирет. Ош ТВ Борбор Азиядагы биринчи көз карандысыз телеканал катары (1991-жылы түзүлгөн) өзбек тилиндеги аудиторияга багытталган. Дагы бир ушундай багытта “Мезон ТВ” телеканалы ачылган, экөө тең 2010-жылга чейин эфирге чыгып турушту. Каналдын жетекчиси Х.Худайбердиев “Ош окуясынан” кийин Кыргызстандан чыгып кеткенден кийин, канал мэриянын көзөмөлүндө болуп, 2014-жылы контролдук пакет мамлекеттин мүлк фондуна өттү.

Үчүнчү параграф **«Жалал-Абад областындагы телеканалдар»** деп аталат. Областын мамлекеттик статусундагы телерадиокомпания бар (ЖМТРК), 1991-жылы негизделген, штатында 36 кызматкер, суткасына 17 саат эфирге чыгып турат, өздүк программалары 6 саатты түзөт.

Совет доорунда Жалал-Абад шаарында радио менен телеканалдар жок болчу, себеби бул аймак Ош курамына кирген, ал кезде Ош менен Жалал-Абаддын ортосунда жол 60 чакырым болчу, азыр Өзгөн аркылуу 130 чакырым. Жалал-Абад өз алдынча област болуп, 1991-жылы бөлүнгөн. Ушуга үндөш бул жерде масс-медиалар пайда болушкан. Ушул аймакта

мурун (совет доорунда) өзүнүн радиосу да болгон эмес, себеби Оштогу радио бул жакты камтыган. Эгемендүүлүк башталганда областын борборунда шаардык радио түзүлгөн, бирок 2007-жылы шаардык кеңештин чечими менен аны жоюп салышкан. Радио азыркы күндө жок, Жалал-Абад областында жалаң эле телеканалдар иштейт, ушунусу менен башка областтардан айырмаланат.

Мамлекеттик телерадиокомпаниянын орду бар, бирок анын таасири күчтүү деп айтуу кыйын, себеби буга салыштырганда жеке менчик телеканалдардын салмагы чоңураак. Мамлекеттик эмес масс-медиа тарабында деле радио жок, бирок 2005-жылы аракет болгон - Таш-Көмүр шаарында “Миррор” деп аталган коомдук статустагы радио уюштурулган (общественное радио). Мындай түрдөгү радио мурун бул жерде болгон эмес. Өзбек тилинде чыга баштап, лицензияны жана радиожыштыкты ала элек болчу, эфирге Оштогу өзбек тилиндеги “Баракух” радио аркылуу чыгып турду. Чиновниктер “Миррорго” уруксат беришкен жок - “нарушены правила оформления” деп шылтоо кылышты. Чет өлкөлүк медиа-фонддор бул фактыны жакшы билип, радиого финансылык жардам берүүгө даяр турушту. Мунун таржымалы Валентина Галичтин макаласында кеңири жазылган.

Төртүнчү параграф **«Баткен областындагы радио жана телеканалдар»** деп аталат. Мында Баткен областы 1999-2000-жылдарда өлкөбүзгө чек арадан исламдык экстремисттер кол салгандан кийин уюштурулган. Буга чейин аймак Ош областынын курамында болгон. Бул жерде областтык статустагы жергиликтүү бийлик пайда болгондон кийин, Баткен областынын мамлекеттик телерадиоберүүкомпаниясы 2004-жылы негизделип, жергиликтүү жаңылыктарды, окуяларды чагылдыра баштады. Республикалык масштабдагы фактыларды да чагылдырды. Өзүнүн аудиториясы, авторлору, “жылдыздары” чыкты. Кыйынчылык менен жетишкендиктерди башынан өткөрдү. Донорлорду издеп, грант табуу максатында кыймыл-аракеттери орун алды.

2010-жылдан кийин кырдаал өзгөрдү. Баткен телерадиосу миллион долларды камтыган долбоорду утуп алып, ишке ашырды. Ал долбоор “Карегимде Мекеним” деп аталып, чек аралаш райондорунда жашаган жергиликтүү жамааттын социалдык көйгөйлөрүн көрсөтө баштады. Кыргыз тилинде. Тиешелүү учурларда суроолор орус жана тажик тилдеринде берилип, котормосу менен тартылат. Эфирдеги иштөө мөөнөтү суткасына 6 саатты түзөт (18.00 дон 24.00 чейин). Жаңылыктар, окуя болгон жерден репортаж, көрүүчүлөрдүн катышуусу менен түз эфир жана коммерциялык негизде жарым сааттык музыкалык куттуктоолор берилет. Штатында 26 кызматкери бар. Өз кабарчылары Лейлек жана Кадамжай райондорунда иштешет. Атайын курстардан окуп, тележурналистиканын ыкмаларын өздөштүрүшкөн. Штаттан сырткары кабарчылары да бар.

2015-жылы Баткендеги телерадио юстиция министрлигинен кайрадан каттоодон өтүп (перерегистрация жасап), жаңы күбөлүктү алды. Эми бул массалык маалымат каражаттын аталышы - “Кыргыз Республикасынын

Баткен областтык мамлекеттик телерадиоберүүкомпаниясы”. Азыркы учурда эфирде 17 саат иштейт (7.00 дон 24.00 чейин). Өздүк продукциясы 8 саат. Штатта 36 адам. Санариптик берүү ушул жерден башталган, бул аймак республикага жайылтуу боюнча полигон катары тандалган. Баткен облусу Тажикистан менен чектешет, ушуга байланыштуу чек арада орун алган конфликттерди чагылдырууда жергиликтүү медиа каражаттардан мурун борбордук медиалар биринчи бергенге үлгүрүшөт. Жергиликтүү бийликтин да бул процеске тиешеси бар. Чек арага жакын тажик айылдарынын тургундары Баткендеги телеканалдын берүүлөрүн көрүшөт, анан ошол жактан жарыялар, жарнактар, куттуктоо каттар түшөт.

Мамлекеттик эмес ЮТС телеканалы 2004-жылы эфирге баштады. Кызыл-Кыя шаарында негизделген. Бул жер Өзбекстанга жакын болгондугунан, жергиликтүү калк ошол жактын телеканалдарын көрүп, “Эхо долины” деген өзбек радиосун угуп турчу, себеби кыргыз тилиндеги электрондук медиа каражаттар жок эле. Мындай кырдаал 2004-жылы “ЮТС” ачылганда өзгөрдү. Бул канал суткасына 17 саат эфирде, өздүк продукциясы 4 саатты түзөт, штатта 4 кызматкери бар.

“Салам” деп аталган радио 2001-жылы чет элдик уюмдардын (“Международная толерантность”, Интерньюс, ЮНИСЕФ) колдоосу менен түзүлгөн. Ошол учурда Баткен аймагында биринчи радио болуп, уктуруусун 106.4 FM толкуну аркылуу күнүнө 18 саат эфирге чыга баштады. Жергиликтүү элге жакын маалыматтарды берип, маданият багытында көңүлдөрүн ачып турду. Музыкалык программаларды түзүп, жаштардын таланттарын колдоп, тарбия көрсөтүп, социалдык жана экономикалык маселелерди, түйшүктөрдү чагылдырып турду.

Жыйынтык. Түштүк региондогу электрондук массалык маалымат каражаттарды изилдөөгө ылайыктуу жана керектүү методдор аныкталды. Методологиялык базанын негизинде ар бир областтын (Ош, Жалал-Абад, Баткен) радиосу менен телеканалдарынын калыптанышы, өнүгүүсү жана азыркы учурдагы турпаты иликтенип чыкты.

Иштин үчүнчү главасы **“Кыргызстандын түштүгүндөгү электрондук маалымат каражаттары экстремалдык учурларда, мониторингдердин жыйынтыктары жана изилдөөнүн натыйжалары”** деп аталат. Масс-медиянын экстремалдык шарттагы иштегени каралды. Ош окуясы, Баткен окуясы, Аксы окуясы, Март ыңкылабы, Апрель ыңкылабы, экинчи Ош окуясы медиа тармагында кандай чагылдырылганы изилденди. Электрондук маалымат каражаттарга тиешелүү мониторингдердин отчеттору илимий тартипте иликтенди.

Биринчи параграфтын аталышы **“Массалык маалымат каражаттардын экстремалдык учурлардагы иш-аракеттери: 1990 - “Ош окуясы”; 1999-2000 - “Баткен окуясы”; 2002 - “Аксы окуясы”; 2005 - “Март ыңкылабы”**. Кыргыз мамлекеттин эгемен доору 1991-жылы башталды. Буга чейин (1990-жылдын июнь айында) бизде трагедиялуу “Ош окуясы” орун алган. Мындай учур экстремалдык деп белгиленет. 20 жылдан

кийин (2010-жылдын июнь айында) окуя ошол эле жерден кайталанды. “Биринчи Ош окуясы” жана “Экинчи Ош окуясы” деп бул кан төгүлгөн жылдар тарыхыбызга кирди. Ортосунда дагы төрт экстремалдык окуялар орун алды - “Баткен окуясы” (1999-2000-ж.ж.), “Аксы окуясы” (2002-ж.), “Март ыңкылабы” (2005-ж.), “Апрель ыңкылабы” (2010-жылы). Ушул окуялар Кыргызстандагы түштүк регионундагы электрондук маалымат каражаттарында кандай түрдө чагылдырылганы иликтенди.

Этникалык тирешүүгө алып барган окуялар, улуттук ниеттер провокациялык мазмун менен жазылган каттар, гезиттерде жарыяланган бурмалоолор, исламдык диндин өкүлдөрүнүн кыймылдары жана кыргыз менен өзбек тараптан түзүлгөн демократиялык уюмдардын адилетсиз аракеттери - ушунун баарысы 1990-жылы кан төгүүгө алып келди.

Экинчи параграф **“2010-жылдын коогалаңдары жана медиа тармагы: 2010 - “Апрель ыңкылабы”, 2010 - “Ош окуясы”** деп аталды. Ыңкылап жана жаңжал кылууга жүйөлүү себептер орун алганын кыргыздардын тажрыйбасы көрсөттү. Биз ыңкылап менен жаңжалдан өткөн өлкө катары үлгү болдук. Саясат жагынан, президенттик системасы жагынан да үлгү болдук. Дүйнөнүн коомуна Кыргызстан ушунусу менен таанылып, адамзаттын тарыхынан өзгөчө орун алды.

Мындайга биз чейрек кылымдын ичинде жеттик - биздеги эгемендүүлүктүн эң негизги натыйжасы ушунда. Эми буга салым кошуп, “себепкер жана саяпкер” болгондордун бир ийри бөлүмү бул кыргыз журналистикасы. Бизге “островок демократии” деген наамды эл аралык коомчулук “сөз эркиндиги жана ой эркиндиги” үчүн берген. Эркин түрдө жаралган (мамлекеттик эмес) гезиттер, эркин түрдө ачылган радио менен телеканалдар милдеттерин ийгиликтүү түрдө ишке ашырышты. Бизди башкарган бийлигибиздин кадамдары ушул медиалардын кудуретине, реалдуу күчүнө такалды. Бул чындык.

Ош окуясы төрт күнгө созулду. Жергиликтүү медиаларды четтеткени үчүн, жергиликтүү калк маалыматты Бишкектен алып калышкан - Улуттук телеканалдан, 5-каналдан, ЭлТРден жана борбордон чыккан гезиттерден. Тележурналисттер жаңылыктарды ар тараптуу түрдө берүүгө аракет кылышты, бирок элдин ишеними купулуна жетпеди. Улуттук телеканал жаңылык берүүлөрдү эки саатта бир берип жатты, анан муну жергиликтүү (областтардагы) каналдар жергиликтүү репортаждар менен толуктоого мүмкүнчүлүктү алалбады.

Жаңылыктарга кошумча Бишкектен улуттук канал эртең мененки “Замана”, андан кийинки “Эл билгиси келет” жана “Ачык сөз” аттуу программаларын берип турду. Белгилүү инсандардын эфир аркылуу айткан кайрылуулары, эксперттердин аналитикалык баа берүүлөрү да орун алды, бирок Ош областында жашаган элге конкреттүү маалымат саат сайын керек эле, ушул ишти өлкөнүн медиа каражаттары толук түрдө аткаралбай калышкан.

«ЭлТР» каналы баа берүү менен эмоционалдык пикирлерден алыс туруп, этникалык аспекти козгободу. Бул электрондук медианын багыты ынтымакка чакыруу менен гуманитардык жардамдардын келишин чагылдырууга арналды, бирок мында “видеоряд” жетишпей турду, себеби каналдын штаб-квартирасы ошол кезде Ош шаарында жайгашкандыктан, конфликттин очоктуу жерлерине журналисттер баралышкан жок (бийликтин жол тосуусуна байланыштуу).

Үчүнчү параграф **“Электрондук маалымат каражаттарга тиешелүү мониторингдер (түштүк аймагы боюнча отчеттор)”** деп аталат. Мониторингдер 2000-жылы башталып, парламенттик, президенттик шайлоолорго көзөмөлдөө жүргүзүлдү. Мониторингдер телеканалдарды көзөмөлдөгөн эки айлык мөөнөттө өтүштү (шайлоо күнүнө чейинки “предвыборный марафондо” жана андан кийинки жыйынтык чыгаруу учурда). Мониторингдин көзөмөлүнө Бишкектеги жана областтардагы телеканалдар алынган. Эфирден кассеталарга жазылган материалдар атайын методикасынын ыкмалары менен иликтенип, жыйынтык чыгарылган. Методика эл аралык уюмдардын астында иштелди, анан айрым өлкөлөрдө апробациядан өткөн.

Андан кийинки мониторингдер жалпы кырдаалга байланыштуу өттү – 6 айлык, 1 жылдык, 2 жылдык убакыттарды камтышкан. Ушул мониторингдерден түштүк региондогу электрондук масс-медиа каражаттарына тиешелүү материалдарды бөлүп, системалыштырдык. Бир мониторинг кыргыз тилинде өттү, себеби ал кыргыз прессага арналган. 2002-2003-жылдын мониторинги англис тилине которулуп, жыйнак катары басылды.

Мониторингдерге тиешелүү иликтөөбүздү аткардык. Мындай түрдөгү мониторинг 2019-жылы кайра башталды. Каржылоо жагын Сорос-Кыргызстан фондусу алды. 2002-2003-жылдарда өткөн мониторинг так ушул уюмдун долбоору болгон. Бизде өткөрүлгөн мониторингдердин эң сапаттуусу ошол эле, эми ал долбоорду эске алып, 16 жылдан кийин (төртүнчү президенттин доорунда) жаңыртты. Мунун жыйынтыгын кийинки изилдөөчүлөр иликтешет. Биздин илимий ишибиз 2016-жыл менен чектелди.

Төртүнчү параграф **“Автордун жекече алган илимий натыйжалары”** деп аталды. Кыргызстандагы регионалдык журналистика илимий көз караштагы салмактуу иликтөөдөн дагы өтө элек. Жазылган эмгектерде жана окуу китептерде журналистиканын өнүгүү процесси жалпы (республикалык) масштабда каралган. Сунушталган диссертацияда регионалдык масштаб каралды. Түштүк аймактагы журналистиканын турпаты изилденип, илимий жаңылыктар жаралды деп жыйынтык кылсак болот. Үч областында (Ош, Жалал-Абад, Баткен) эфирге чыгып жаткан радиостанциялар менен телеканалдардын материалдары, андагы маалыматтар, жетишкендиктер, кемчиликтер деталдуу түрдө изилденип чыкты. Бул жекече алынган натыйжа болду.

Телерадиожурналистиканын теориялык негиздери өлкөдө кенен изилденген эмес. Буга чейин чыккан эмгектерде приоритеттүү түрдө практикалык жагдайлары жана тарыхый кыймылдын динамикасы жалпы иретте каралган. Журналистикага тиешелүү эмгектердин мазмунун байкасак, булар бир багытка чектелген - журналистиканын тарыхына (С. Усуповдун китеби), радио менен телевидениенин өнүгүү жолуна (Т. Кадыров), телеканалдын калыптанышына (М. Мырзагулов).

А. Дүйшекееванын радиожурналистиканын негиздерине тиешелүү жазылган эмгегинде тарыхый этаптар, радионун жанрлары, уктуруунун формалары каралган. Г. Ибраева менен С. Куликованын китебинде дагы тарыхый этаптарга, мыйзамдык камсыздоого көңүл бурулган, бирок бул жерде регионалдык медиа каражаттар өлкөдөгү саясаттын контекстинде изилденип, тарыхый этаптар авторлордун субъективдүү көз караштарга ылайык (объективдүү көрсөткүчтөр четте калды) түшүндүрүлгөн. Бул жерде авторлор “түштүк менен түндүктүн тирешүүсүнүн” себептерин регионалдык журналистиканын ичинен чыгарууга аракет кылышты. Бул китеп Акаевдин доору менен чектелгенин (20-кылымдын акыркы он жылдыгын камтыган материалдар каралган) эске алып, бул региондук багытта биринчи жолу илимий көз караштагы аракет деп баалаш керек. Бирок региондогу журналистика бир гана “түштүк-түндүк” деген нерсе менен чектелбейт жана универсалдуу калып менен бааланбайт. Мында эки калып бар - бирөө басма сөз, экинчиси электрондук медиа.

“Түштүк менен түндүк” маселесин термин жагынан “полярный” (эки полюс) көрсөткүч деп атасак болот. Мындан тышкары региондун медиасына таандык дагы эки түшүнүк орун алган - бул “вертикалдуу” көрсөткүч (борбор менен регион) жана “горизонталдуу” көрсөткүч (регион ичиндеги байланыштар жана тирешүүлөр). Ушул нуктагы классификациялар диссертациянын натыйжаларын толуктайт. Айтылган жагдай эске алынып, изилдөөдө электрондук медиалар өз алдынча каралды, ар тараптуу жактан анализденди, жаңы теориялык мазмун (атайын параграф аркылуу) аныкталды. Буга кошо диссертациянын методологиясы менен методдору деталдуу иретте (бул да өзгөчө параграф) жазылып чыкканы да иштин жекече алынган илимий натыйжаларына кирет.

Теориялык негиздер Б.Орунбековдун китебинде салыштырма түр менен аныкталып, совет доорундагы концепциянын өзгөчөлүктөрү көрсөтүлдү. Медиа каражаттардын ичинен телекөрсөтүүнүн орду өтө маанилүү жана өтө таасирдүү экени талашсыз, демек регионалдык масштабдагы телеканалдын иш аракети илимий тартипте изилдеништин керектиги талашсыз. Бул жагынан алсак, диссертациянын натыйжалуу салымы байкалып турат.

Дагы бир проблемалуу багытты белгилейли. Кыргызстандын медиа каражаттары эл аралык контекстиндеги илимий деңгээлде карала башталды. Буга мисал катары Н.Жумагазиеванын “Заманбап этаптагы Кыргызстандын масс-медиясы жана эл аралык көйгөйлөр” деп аталган китебинде (эки тилде

басылды - кыргызча жана орусча) медианын рыноктору, маалыматтык коопсуздукту камсыздоо, медиа тармагындагы интеграция, медиа каражаттарынын ишмердүүлүгүн бекимдөөгө арналган проблемалар каралды.

Эми бул кадамдан алдыга жылыш үчүн регионалдык медиаларды ар тараптуу аспектилерден изилдеп чыгуу иши азыркы учурдун талабы. Диссертация мындай багытка түшүп, жаңы ачылыштарга чыйыр салды жана илимий натыйжалардын курамын кеңейтүүгө салым кылды.

Жыйынтык. Түштүк региондогу электрондук массалык маалымат каражаттары экстремалдык учурда иштегени деталдуу түрдө каралды - коогалаңдар менен ыңкылаптардын шартындагы аракеттери бааланды. Массалык маалымат каражаттарына өткөрүлгөн мониторингдердин материалдары илимий чөйрөнүн алкагына алынып, түштүк аймактарга тиешелүү фактылар менен көрүнүштөр изилденди. Диссертацияда жекече алынган натыйжалар белгиленди.

КОРУТУНДУ

Биздеги эркин статустагы телекөрсөтүү менен радиоберүү 1998-жылы калыптануу процессин бүтүрүп, элге кеңири таанылып калган. “Керемет” деп аталган кыргыз тилиндеги эркин телеканал жумасына 2 жолу 2 сааттан Россиянын ОРТ каналынан жана 4 жолу дициметрдик каналдан чыгып турду. “Ош ТВ 5” (өзбек тилиндеги эркин телеканал) жумасына 6 жолу 8 сааттан метрдик диапазондун 5-каналынан чыкты, “Мезон” (өзбек тилиндеги эркин телеканал) жана “ДДД” (эркин телеканал, өзбек, кыргыз, орус тилдеринде чыккан). Мындан тышкары, Бишкектеги мамлекеттик эмес “Пирамида” деген телерадиокомпания Ошто филиалын ачкан.

Ошол кезде Оштон үч эле телеканал өзүнүн эфирине ээ болуп, өзү даярдаган программаларды (ичинде жаңылыктар бар) берип турушту - “Ош ТВ 5”, “Керемет”, “Пирамида”. Буларда өздөрүнүн штаты (кызматкерлери) да бар эле. Ал кезде “жаңылыктары” профессионалдык деңгээлге жете элек болчу, бирок керектүү калыбына келе баштады. Буга “Интерньюс” таасирдүү түрдө жардам берип турду.

Кыргызстандагы эгемендүүлүктүн дооруна масс-медиа тармагына түздөн-түз байланыштуу мониторингдер өткөрүлдү. Хронологиялык жактан алсак, акыркысы 2019-жылы башталды, мунун жыйынтыгын келечектеги илимпоздор талдайт. Биз буга чейин болгон мониторингдердин отчетторун иликтедик. Төрт жолу шайлоого атайын арналган мониторингдер өттү - эки жолу парламенттик шайлоого (2000, 2005), эки жолу президенттик шайлоого (2000, 2005). Ушул төрт мониторингдин методикасы бирдей болгон - атайын шайлоолорго ылайыктатышкан. Мисал катары 2005-жылы өткөн эки мониторингди (парламенттик жана президенттик) иликтеп чыктык.

Эң сапаттуу жана эң көлөмдүү мониторинг эки жылга созулган (2002-2003). Бул ошол кездеги бийликтин дооруна жана коомдун сезимине

тийгизген таасири боюнча айырмаланды. Отчетуна жер-жерлерден түшкөн фактылар кирди, ошолордун негизинде “Журналисттер” коомдук бирикмеси жыйын өткөрдү. Жергиликтүү бийликтин жана күч органдарынын (милиция, сот, прокуратура) өкүлдөрү катышып, ошол жерде (аймактарда) болгон окуялар жергиликтүү журналисттер жана укук коргоочулар менен талкууланды.

Мониторингдердин отчетторунда ажо тарабынан журналисттерге каршы доо арыздар да орун алган. Ушул жагын алып, үч ажону салыштырсак (Акаев, Бакиев, Атамбаев), анда мындай бир көрүнүш байкалат. Жогорку деңгээлдеги доо арыздар Аскар Акаевден башталды - муну адвокаты жазып, андан аркы ишин өзү эле (ажону катыштырбай) бүтүргөн. Журналисттер ошол арыздардын негизинде түрмөгө да түшүп, бир нече ай камакта отуруп чыгышкан, бирок узак мөөнөткө эркинен ажыратышкан жок жана ийри суммадагы штрафтарга тартышпады. Коркутуу-үркүтүү менен чектелишкен. Доо арыздарды Акаев бийликтин экинчи мөөнөтүнө өткөндө баштады, анан үчүнчү мөөнөтүнө келгенде күчөдү. 2003-жылы (Аксы окуясынан кийин) мыйзам чыгарышып, ажонун атынан доо арыз берүү укукту башпрокурорго жүктөп салышкан, бирок муну Акаев пайдаланууга үлгүрбөй калды - 2005-жылы биринчи ыңкылап бийлигин токтотту.

Изилдөөнүн жүрүшүндө бир нече **алгылыктуу натыйжалар алынды.**

1. Телерадиожурналистиканын коомдогу ролуна мүнөздөмө берилди. Республикабыздын түштүк регионунда жайгашкан журналистикага тиешелүү уюмдардын иш-аракети, булардын социалдык кызматы ачык көрсөтүлдү. Чагылдырылган маалыматтардын элдик саясат таануучулук жана маданият өздөштүрүүчүлүк, экономиканы үйрөнүү сапаттарын өрчүтүүгө болгон салымы белгиленди.

2. Электрондук медиа каражаттар региондун өнүгүү, жаңылануу этаптарына болгон ар тараптуу, көп багыттуу журналисттик иликтөөлөргө мүнөздөмө берилди. Бул таризде байкалган айрым проблемалар ачыкталды.

3. Жергиликтүү материалдар ареалдык жактан чектүү, таркалуу чөйрөсү да тар. Аларда глобалдык маселелердин эпкинтери гана шартка жараша учкай берилет. Жалпы проблемалар журналистикада региондук көз караш, региондук кызыкчылык аркылуу да мүнөздөлөт. Иште журналистиканын методологиялык маселелери, принципалдуу өңүттөрү талдоого алынды.

4. Изилдөөдө түштүктө жайгашкан медиа каражаттарынын жалпы өзгөчөлүктөрү, окшош-тараптары, бирдей маселелери жана өздөрүнө гана тиешелүү жекече бөтөнчөлүктөрү сыпатталды. Бул көптөгөн факторлорго багынычтуу болоору көрсөтүлдү. Мында чарбалык, географиялык, маданий, этнопсихологиялык себептер мааниге ээ.

5. Өлкөбүздө, анын түштүк регионунда бир нече экстремалдык окуялар болуп өттү. Алардын себебин, булактарын, жүрүшүн, кесепеттерин ж.б. тараптарын аныктоо – орчундуу милдет. Иште ушул багытта аткарылган журналисттердин баалуу иш-аракети талдоого алынды.

6. Коомдогу каардуу, катаал окуяларды, улут аралык кагылышууларды

изилдеген медиа журналисттердин эмгектери каралды. Андагы объективдүү-субъективдүү, бир жактуу же ар тараптуу, салмактуу же элди козуткан, үстүрттөн же кенен сыпатталган маселелер козголду.

7. Коомдук дүрбөлөнгө дуушар кылган башка да процесстер бар. Жогорку Кеңешке болгон шайлоолор, президенттикке карата шайлоо, эл аралык мамилелердин орчундуу проблемалар, жооптуу кызматтарга болгон жаңы дайындоолор да элди жандандырууга, саясатташтырууга алып келет. Бул багытта жүргүзүлгөн журналисттик кызмат өзүнчө иликтөөнү талап кылат. Биз ишибизде журналисттердин ушул өңүттө жүргүзгөн аракетине да талдоо жүргүздүк.

Ошентип, изилдөөбүздө түштүк регионундагы оперативдүү маалыматтарга болгон көрүүчү-угуучу-окурмандардын таламдарын өз убагында канаттандырып жаткан журналисттердин иш-аракетине кенен мүнөздөмө жүргүзүлдү. Бул жааттагы айрым проблемалар ачыкталып, аларды чечүүнүн жолдору көрсөтүлдү.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЧЫККАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. Абдиева, Ч.И. Ош шаарынын таасирдүү телерадиокомпаниясы [Текст] / Ч.И.Абдиева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2018. – №6. – 181-183-бб. <http://www.science-journal.kg/media/Papers/nntiik/2018/6/181-183.pdf>

2. Абдиева, Ч.И. Кыргызстандын түштүк регионундагы телеканалдар жөнүндө [Текст] / Ч.И. Абдиева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2018. – №6 – 169-171-бб. <http://www.science-journal.kg/media/Papers/nntiik/2018/6/169-171.pdf>

3. Абдиева, Ч.И. Ош, Баткен областтарындагы радиостанциялар жөнүндө [Текст] / Ч.И. Абдиева // Известия вузов Кыргызстана. – 2018. – №3 –175-177-бб. https://elibrary.ru/download/elibrary_36434769_26823861.pdf

4. Абдиева, Ч.И. Эгемендүү доордогу Кыргызстандагы электрондук масс-медиаалардын тарыхый этаптары [Текст] / Ч.И. Абдиева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2019. – №9 – 169-171-бб. https://elibrary.ru/download/elibrary_42361826_29130990.pdf

5. Абдиева, Ч.И. Ош областындагы өзбек тилдүү телеканалдар [Текст] / Ч.И.Абдиева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2019. – №9 – 190-194-бб. https://elibrary.ru/download/elibrary_42361829_58246133.pdf

6. Абдиева, Ч.И. Телерадиожурналистиканын теориялык негиздери илимий изилдөөнүн контекстинде [Текст] / Ч.И. Абдиева // Известия вузов Кыргызстана. – 2019. – №7. – 162-167-бб. https://elibrary.ru/download/elibrary_42371560_59114053.pdf

7. Абдиева, Ч.И. Ош шаарындагы мамлекеттик эмес телерадиолордун өзгөчөлүктөрү [Текст] / Ч.И Абдиева // Известия вузов Кыргызстана. – 2019. – №11 – 162-167-бб. Басма.

8. Абдиева, Ч.И. СМИ Кыргызстана: Освещение фактов по расстрелу демонстрантов (“Аксы - 2002”) [Текст] / Ч.И Абдиева // Электрондук илимий журнал «Меридиан». 2019. – №13(31) – 7 б.
https://elibrary.ru/download/elibrary_41508771_88801858.pdf

9. Абдиева, Ч.И. Кыргызстан: Масс-медиа в контексте межэтнического столкновения (Ошские события 2010 года) [Текст] / Ч.И Абдиева // Электрондук илимий журнал «Меридиан». 2019. – №13(31) – 2019.7 б.
https://elibrary.ru/download/elibrary_41508772_76506783.pdf

10. Абдиева, Ч.И. Түштүк Кыргызстандагы басма сөздүн тарыхы [Текст] / Ч.И Абдиева // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета Москва-Бишкек, 2010.-179-182-бб. Басма.

Абдиева Чынара Ильиясовнанын 10.01.10 – журналистика адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган “Кыргыз Республикасынын Ош, Жалал-Абад, Баткен областтарындагы электрондук массалык маалымат каражаттарынын өзгөчөлүктөрү (1991-2016)» деген темада жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр - электрондук масс-медиа, массалык маалымат каражаттар, телеканал, радиостанция, түштүк региону, мониторинг, телеграф, эгемендүү доор, юстиция министрлиги, журналистика, экстремалдык учурлар, коогалаң, окуя, ыңкылап (алфавитке салуу керек).

Изилдөөнүн объектиси - түштүк регионундагы үч областынын электрондук форматтагы медиа каражаттарга (радио менен телеканал) тиешелүү материалдар.

Изилдөөнүн предмети - жергиликтүү электрондук массалык маалымат каражаттардын баскан жолу жана иштөө тартиби.

Изилдөөнүн максаты - Кыргызстандын түштүк жагындагы Ош, Жалал-Абад, Баткен областтарындагы электрондук массалык маалымат каражаттарынын эгемен жылдарда (1991-2016) баскан жолун анализдеп, жыйынтык чыгаруу.

Изилдөөнүн методдору катары - салыштырма-тырыхый, типологиялык-иреттөө, функционалдык-системалаштыруу методдорду илимий анализди жүргүзүүдө колдондук.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: 1) иштин мазмунунда түштүк регионунда аракеттенген телерадиожурналистикада коомдук актуалдуу маселелердин чагылдырылышына жана буга тиешелүү изилдөөлөргө жалпы сереп берилиши; 2) электрондук медиа каражаттардын региондогу өнүгүү этаптарынын тартибинин аныкталышы; 3) түштүк регионунда жайгашкан медиа каражаттардын бөтөнчө жактарын жана жалпылыктарын салыштырылып берилиши; 4) региондук жана республикалык каардуу окуяларга карата медиа каражаттарда берилген маалыматтардын көп түрдүүлүгүнүн (бир тараптуу, ар тараптуу, субъективдүү - объективдүү, козуткан - сабырдуу ж.б.) көрсөтүлүшү.

Илимий натыйжаларды колдонуу боюнча сунуштар - диссертациянын материалы илимий монографияны жазганга шарт берет, илимпоздорго, аспиранттарга, керектүү булак катары пайдасын тийгизет, студенттерге спецсеминар менен спецкурстарды өткөрүүгө негиз болот жана университеттер үчүн окуу китеп менен окуу куралды жазууга жарайт.

Колдонуу чөйрөсү - диссертациядагы фактылар менен тыянактар жогорку окуу жайлардагы студенттер, медиа уюмдарда, телеканалдар менен радиодо, эл аралык медиа борборлордо иштеген кызматкерлер тарабынан колдоно алынат.

РЕЗЮМЕ

диссертационной работы Абдиевой Чинары Ильиясовны «Особенности электронных массовых информационных средств в Ошской, Джалал-Абадской, Баткенской областях Кыргызской Республики (1991-2016)» по специальности 10.01.10 – журналистика на соискание учёной степени кандидата филологических наук

Ключевые слова: электронные масс-медиа, СМИ, телеканал, радиостанция, южный регион, мониторинг, телеграф, суверенная эпоха, министерство юстиции, журналистика, экстремальные ситуации, столкновения, события, революция.

Объект исследования - материалы электронных масс-медиа (радио и телеканалы) южного региона Кыргызстана.

Предмет исследования - специфика пройденного пути и условия работы местных радиостанций и телеканалов в южном регионе.

Цель исследования - дать анализ деятельности электронных СМИ медиа в период суверенитета (1991-2016) в Ошской, Джалал-Абадской и Баткенской областях Кыргызстана.

Методы исследования - применены методы исторического обзор, исторической типологии, исторического сравнения, исторического контекста и научного анализа.

Научная новизна работы: 1) дан системный анализ исследований по тележурналистике; 2) установлены этапы развития электронных СМИ региона; 3) проведено сравнительное сопоставление различий и общностей электронных СМИ южного региона; 4) показано разнообразие отражения материалов (объективных и субъективных, провоцирующих и сдерживающих), опубликованных на местах и в центре относительно трагических событий.

Рекомендации по использованию научных результатов - все материалы диссертации могут быть использованы для подготовки научной монографии и вузовского учебника по теме региональной журналистики, они окажут содействие исследователям как важный научный источник, они дадут основу для разработки спецкурсов по актуальным вопросам журналистики.

Сфера применения - область научного исследования в сфере масс-медиа, университетские факультеты журналистики, средства массовой информации, редакции газет, сотрудники радиостудий и телеканалов, международные медиа центры.

SUMMARY

Abdieva Chynara Iliiasovna's dissertation "Features of electronic media in Osh, Jalal-Abad and Batken regions of the Kyrgyz Republic (1991-2016)", specialty 10.01.10- journalism for the degree of candidate of philological sciences

Keywords: electronic media, mass media, TV channel, radio station, southern region, monitoring, telegraph, era of independence, Ministry of Justice, journalism, extreme cases, riots, incidents, revolutions.

Object of the research - materials related to electronic media (radio and television) in three regions of the south of Kyrgyzstan

Subject of the research - the route and mode of local radio and television channels operation.

The purpose of the research - to analyze the media history in Osh, Jalal-Abad and Batken regions in the south of Kyrgyzstan during the years of independence (1991-2016).

Research methods - in the study of electronic media in the south of Kyrgyzstan, comparative-historical, typological-normative, functional-systematic methods were chosen. In addition, methods of analysis and synthesis were used.

Scientific novelty of the work: 1) a systematic analysis of research on TV journalism; 2) the stages of development of electronic media in the region have been established; 3) a comparative comparison of differences and commonalities electronic media of the southern region; 4) shows a variety of reflections of materials (objective and subjective, provoking and restraining), published locally and in the center of relatively tragic events

Recommendations for the scientific results use - dissertation material is a useful resource for scientists, graduate students, doctoral students to write a scientific monograph, textbooks and manuals for universities, it also provides a basis for conducting special seminars and special courses for students.

Scope of the research - university journalism faculties, media organizations, TV and radio staff, international media centers.